

Предраг КОВАЧЕВИЋ

БОКЕЉСКИ УСТАНАК 1869/70. ГОДИНЕ (ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ)

Када слаavimo стогодишњицу бокелског устанка из 1869/70. године, ми се са дивљењем сећамо, у првом реду, наших бокелских сељака који су се голоруки дигли и борили против Аустрије да би сачували своја права. Против Аустрије они су дизали 3 устанка: 1848, 1869. и 1882. године.¹⁾ Свакако, устанак из 1869/70. био је најјачи, а по свом успеху и одјеку у југословенским крајевима и у европској јавности, најпознатији. Било је много узрока који су изазвали ове устанке, али, у суштини, главни узрок био је мржња против Аустрије коју је Бечки конгрес (1814/15) наметнуо Боки и Бокелџима против народне воље. Зато, у народу, аустријски режим сматрао се као силом наметнут и туђ. Да би се схватило психичко стање које је покрећало наше људе на оружане устанке, потребно је да се укратко осврнемо на недавну прошлост.

Почетком XIX века десила су се крупна политичка збивања у нашој Боки. Она су наметнула битне промене у животу Боке и изменила стару схватања наших људи. То су биле нове идеје француске револуције, Наполеонови ратови и ликвидација Млетачке Републике која је суверено владала овим крајевима преко 350 година. У релативно кратком периоду од 17 година, тј. од пада Млетачке Републике до Бечког конгреса (1797-1814/15), Бока је променила 5 политичких управа које су биле потпуно опречне једна другој.

После Наполеонових победа у Италији, Наполеон је ликвидирао обнемоглу Млетачку Републику и по кампоформиском миру (1797) он је поделио њезине поседе. Далмација и Бока до-

¹⁾ Hugo von Czeschka — Die Aufstände in Süddalmatien in den Jahren 1869/70 und 1881/82. Heft IX — Wien, 1912.

Ђуро Суботић — Bokeljski ustanci 1869. i 1882. — Нова Европа — књ. XXVII, Загреб, 1934.

дељене су Аустрији. Тако је настала прва аустријска окупација Боке. Аустрија је увела крути војнички и бирократски режим, задржала најгоре млетачке забране и задржала италијански језик као званични. Српски језик био је потиснут свугде. Разуме се, такав режим изазвао је снажно народно негодовање па чак и познату грбaљску буну из 1802. године. Мало касније, после Наполеонове победе код Аустерлица (Austerlitz) и мира у Братислави (1805), Аустрија је била приморана да уступи Боку и Далмацију Французима. Русија није признавала тај мировни уговор и зато је руски адмирал Димитрије Сењавин, на позив многих Бокела, упловио својом флотом у Боку, крајем фебруара 1806. године. Природно је да су Бокелџи одушевљено поздравили долазак Руса из чисте словенске љубави, а то најбоље сведоче осећања Митрополита Петра I, који је као духовни старешина Бокела поздравио у манастиру Савини руске и бокелџске представнике овим речима:

„... Ваша се жеља испунила храбри Славјани. Ви видите по сриједи вас давно очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу. Благословени монарх руски прима вас у число дјеце своје. О, да буде благословена промисао Господа, да буде вама у памети овај радосни дан...”

Бока је остала под руском управом 17 месеци, од фебруара 1806. до августа 1807. У том периоду укинута су све аустријске забране, српски језик завладао је свуда, управу су преузели угледни домаћи људи и Бокелџи су самостално управљали својим ужим завичајем — под руским протекторатом. Наш народни и словенски дух, који је Венеција дуго и лукаво умртвљавала, био је тада нагло оживио и снажно је букнуо у изливима словенских осећања и солидарности. То је била најбоља управа коју је Бока до тада имала.

После Наполеонове победе код Фридланда (Friedland) и миром у Тилзиту (Tilsit) (1807), било је одлучено да се Бока уступи Французима. Дошли су нови француски окупатори који су одмах завели присилну регрутацију бокелџских помораца и разне реквизиције. Те су мере изазвале опште негодовање и отворену буну у Паштровићима коју су Французи силом угушили.

После Наполеонове пропасти у Русији, удружени Бокелџи и Црногорци протерали су Французе из Боке. Митрополит Петар I образовао је заједничку владу од 9 Бокела и 9 Црногораца која је прогласила уједињење Боке и Црне Горе (1813). Ова заједничка влада упутила је свога изасланика Александру I и тражила је његов протекторат. Међутим, Бечки конгрес одлучио је да се Бока уступи Аустрији. Тако је почела друга аустријска окупација (1814) која је трајала све до свршетка I светског рата (1918).

Дакле, у овом бурном и несталном периоду од 17 година, при промени разних и опречних режима, битно се променио политички менталитет наших предака који су били сити туђих господара. Наши поморци, који су увек били носиоци либералних идеја, тада су, занесени руском сарадњом и словенском солидарношћу, стварали и ширили нова схватања о судбини Бокеља. Национална искра која је у овом периоду букнула, нарочито после Карађорђевог устанка, неће се више гасити него ће пламсати све јаче до коначног уједињења свих јужних Словена. Према томе, аустријски режим који је опет увео италијански језик као службени за све јавне послове, који је довео туђе, надмене и неприступачне чиновнике, а који су се понашали као у некој освојеној колонији, вређао је мушки понос наших помораца и старих Бокеља који су волели слободу и били надахнути либералним идејама. Они се нису могли мирити са новим окупатором и његовом управом.

Да би се боље схватио политички положај Далмације у бившој Аустро-Угарској монархији, треба имати на уму да је бечки двор политички и административно прикључио Боку Далмацији. Далмација је била проглашена „краљевином” и уведена у састав хабсбуршке круне; Задар је био проглашен главним градом Далмације и њоме је из Задра управљао генерални гувернер који је био постављен из Беча и директно одговоран Бечу. Административно и политички, Далмација није имала никакве везе са Хрватском, која је опет по свом уређењу, припадала мађарској круни св. Стевана и била потчињена Будимпешти.

Свакако, када се говори о Боки треба је увек сагледати у њезиној читавој територијалној целини. То је нарочито потребно данас када неки писци — махом новинари — који не познају довољно прошлост Боке, ограничавају се само на опис њезиног унутрашњег залива. За њих је Бока само ужи бокељски залив! Такав опис је погрешан. Бока обухвата читаво територијално подручје од херцегновске до паштровске општине, или како се то од најстаријих времена у народу укоренило: „од *Дебелог бријега до паштровског куфина*”. Такву територијалну целину прихватили су сви Бокељи и читаву ту област сматрали су и сматрају данас својим завичајем. Уосталом, такав је класичан опис Боке који су дали Вук и Љубиша, па и остали наши писци који су познавали Боку као Његош, Матавуљ, краљ Никола, Шантић, Накићеновић и други.

Треба имати у виду и посебне прилике које су онда владале у Боки, а које су биле условљене географским положајем појединих места. Наши мали градови Херцег-Нови, Тиват, Пераст, Рисан, Котор и Будва, били су средиште власти, жандармерије и малих аустријских гарнизона, па према томе у немогућности

да активно с пушком у руци учествују у устанку; тако исто и мала приобална места чији су мештани били махом поморци и већином отсутни на мору. Сасвим друге прилике владале су у крајевима који су били удаљени од мора. То су била наша бокелска села. Услед слабих путева сељаци су ретко долазили у град, живели су посебним патријархалним животом и окупљали се приликом црквених и народних свечаности око домаћег гуслара који им је певао о старој слави Немањића, о јунаштву Милоша и Марка, старог Вујадина и Пивљанина Баја. То им је онда била једина душевна разонода. Паштровићи и Грбљани имали су своје самоуправе које су поштовали и Млечићи па су водили своје домаће послове и судили својим људима по обичајном праву и „староставницима“ тј. статутима који су имали своје правне корене у Душановом законику. Иако им је Аустрија укинула самоуправу ове су општине још увек живеле „по старом адету и обичају“. Најудаљенији крајеви били су тзв. „три комуна“ Побори, Брајићи и Маини који леже у брдовитом пределу изнад Будве дуж старе црногорске границе. Удаљена су била и разна села изнад Херцег-Новог и најзад Кривошије, у кршевитом крају изнад Рисна.

Кривошијска села налазе се у тешко приступачним и беспутним брдима и сачињавају Леденице, Горње и Доње Кривошије. На северу, граничили су, онда, са турском Херцеговином и Црном Гором, а чињеница да је та граница стално била отворена, ојачала је њихов непомирљиви став у овом устанку. Од најстаријих времена водио је вијугави пут од Рисна преко Леденица за Грахово и Никшић. То је био стари каравански и трговачки пут који је везивао Рисан са својом далеком позадином. Одмах после грбалског устанка 1848. г. Аустрија утврђује своје војне положаје у Кривошијама; она изграђује јако утврђење у Драгаљу, утврђену касарну у Црквицама и још неколико мањих стражара. Истовремено, изградила је још један пут из Рисна који води преко Црквица у Драгаљско поље до тврђаве Драгаља. Кривошијани су се бавили махом сточарством и силазили су ретко у Рисан. Више су излазили рисански трговци да купују сир, коже, сушено месо, рувинчу и стоку, а државни службеници уопште нису тамо одлазили. Често се дешавало да неко изврши злочин у неком приморском месту и чим би успео да побегне у Кривошије, он би заметнуо сваки траг јер га тамо нико више није тражио. Кривошијани су живели у брдима својим патријархалним животом, у епици народне песме и у честим борбама са херцеговачким Турцима.

Поменути удаљени крајеви леже на обронцима Ловћена и Ориена у граничном појасу Боке. Иако је постојала политичка граница, било млетачка, турска или аустријска, она је на терену била потпуно отворена и неодређена. Становници ових удаљених

села живели су са својим пограничним суседима из Црне Горе или Херцеговине потпуно слободно, у живом неометаном саобраћају тамо-амо, без икакве забране или контроле, као да граница није ни постојала. Разуме се, етничких разлика уопште није било, штавише, стални међусобни саобраћај, бракови, кумства и побратимства, славе и народне свечаности створиле су једну истоветну целину јер стварне границе није ни било. Тек, много доцније, после устанка 1869, а нарочито 1882. г. аустријске војне власти прецизирали су граничну линију и ангажовали јаке и честе жандармериске патроле које су исту држале под строгом контролом.

Овде ћемо навести још једну чињеницу од посебне важности, а то је да је цетињски владика био духовни старешина свих православних Бокеља за читаво време млетачке и турске управе. Он је рукополагао бокељске свештенике и калуђере, он је вршио духовну јурисдикцију у Боки и, у оно доба, он је био врховни арбитар коме су се обраћали Бокељи за све своје важније послове. Његов утицај био је велик и у спорним случајевима одлучујући. Баш због тога Аустрија је укинула (1820. г.) његову духовну власт у Боки и пренела црквену јурисдикцију на православног далматинског епископа који је столовао у Задру. Међутим, бокељски калуђери и свештеници и даље су признавали цетињског митрополита Петра I и Петра II (Његоша), јер нису имали поверења у друге. Тако нпр. скупштина бокељских свештеника и калуђера која се одржала у Грбљу, Сутвари, 3. јула 1869. г., баш уочи самог устанка, удаљила је задарског епископа Стефана Кнежевића и раскинула сваку везу с њим.²⁾

Привредне везе Боке са Црном Гором биле су такође врло јаке. Преко Котора, Рисна и Будве вршила се обимна трговачка делатност. У овим градовима били су стални „пазарни дани“, а њихове многобројне занатске радње и радионице вршиле су разне услуге а нарочито у продаји и оправци оружја.

Лако је, дакле, уочити међусобну повезаност Црне Горе и Боке, а нарочито утицај црногорског митрополита, поготово онда када је Петар I својим државним радом и мудро политиком нагло уздигао углед Црне Горе, а Његош, као велики песник, постао барјак српске, југословенске и словенске идеје. Разуме се да је Аустрија упорно покушавала на све могуће начине да парира тај утицај.

Од првог дана када је Аустрија окупирала Боку, власти су биле свесне да су непожељне у овим крајевима и да немају ослонца у народу. Уместо да су увеле либерални поступак и српски

²⁾ Д. Миковић — Српско православно бококторско владичанство — Дубровник, 1907.

језик за све јавне послове, да су поштовали стечене повластице и дале власт угледнијим Бокељима, да су поштовале обичаје и традиције овог краја, оне су поступале баш обратно као да се налазе у некој поробљеној колонији. Прве аустријске власти биле су много горе од млетачких, јер док су млетачке власти, при крају своје егзистенције, биле либералне, аустријске су биле скроз реакционарне. Једина изнимка био је краћи период од 1859. г. до 1862. г. када је за команданта Боке био постављен генерал Гаврило Родић који је, као Србин православне вере, одмах схватио карактер Бокеља, увидео њихове жеље и потребе, био врло увиђаван, сусретљив и свакоме приступачан, а нарочито нашим сељацима. Али, његова управа била је кратког века и чим је он био смењен ствари су пошле још горим путем.

Главни повод за устанак био је нови аустријски закон о општој војној обавези. По овом закону Бокељи су морали да служе у аустријској војсци где је командни језик био немачки. Почетком августа, 1869. г., стигла је у Котор царска наредба да се изврши попис свих војних обвезника у свим парохијама и да регрутација почне 6. октобра. У првом реду то је била груба повреда старих и стечених повластица, јер Бокељи нису никада пре тога служили у било чијој редовној војсци него само као народна одбрана у Боки, у свом ужем завичају. Даље, закон је предвиђао забрану ношења народног оружја и предају истог аустријским властима. То је нарочито вређало бокељске сељаке и то је за њих била увреда и морално понижење. Бити без оружја, у оно време, била је за њих највећа срамота, јер су се људи заклињали оружјем и ценили по њему. Зато се свуда узвикивала крилатица: „*Чувајмо своје оружје и не дајмо своје синове у солдате*”. Економски, ова одредба је нарочито погађала Кривошијане јер су стално ратовали са херцеговачким Турцима и пленили њихову стоку. Закон је предвиђао војну униформу која је била омрзнута у народу и нико није хтео да је носи, а поред тога закон је такође забрањивао да се војни обвезници до 24. године живота удаљују од свога места. То је опет погађало младе бокељске поморце, нарочито морнаре, који су по старом обичају одлазили да плове, а то је спутавало поморску привреду и одузимало њихове зараде. То је одмах побудило мештане из поморских места Прчања, Доброте и Пераста да се одлучно изјасне против војног закона. Овај протест одмах се прочуо по свим местима Боке и дошло је до спонтане одлуке да се бојкотују регрутне комисије. Према томе, свештеници су спалили регистре рођених и људи су се почели договарати за оружани устанак.

Овде наводимо још једну врло важну чињеницу за оно доба: то је свечано обећање које је било дато Бокељима 1797. г. (приликом прве аустријске окупације, одмах после пада Мле-

тачке Републике) да ће бити ослобођени од војне дужности и да ће се поштовати њихова стечена права. Касније, после пропасти Наполеона у Русији 1812. г. удружени Црногорци и Бокељи, уз помоћ мале енглеске ескадре под командом В. Хостеа (sir William Hoste),³⁾ протерали су Французе из Боке (1813), образовали су заједничку владу, тзв. *Централну комисију* од 9 Бокеља и 9 Црногораца под председништвом митрополита Петра I. Ова заједничка влада одлучила је да се Бока и Црна Гора уједине и ставе под руску заштиту. Петар I упутио је у том смислу поруку руском цару Александру I који је тада био у Паризу. Александар је одговорио митрополиту да је одлучено да Бока припадне Аустрији, али, „... да ће се Бокељима очувати њихова стара права и повластице”.⁴⁾ Свечано обећање које је у овом писму дато Бокељима, почива на обећању које је аустријски цар дао Александру I, па према томе, увођење војне обавезе у Боки ништио је ова царска обећања, а то се сматрало као велика и недопустива обмана.

Из свих горе поменутих разлога одржана су у септембру 2 састанка народних представника, један у Котору, а један у Рисну. Било је одлучено да се узму поменути разлози у обзир и да се одложи војни закон, па да се таква молба упути гувернеру Далмације, див. генералу фон Вагнеру (von Wagner) у Задар (преко среског начелства) с тим да је овај достави цару. Срески начелник у Котору, Емил фон Франц (Emil von Franz), био је непопустљив, арогантан, примио је молбу, али није утврђено да ли је иста достављена цару.

Постојала је такође и млађа, радикалнија струја Бокеља, „народњака и славјанофила” који су били такође непопустљиви и подстицали грађане и сељаке на отпор. Они су формирали и илегални Устанички одбор који је издао следећи проглас:

„Јунаци, соколови наших гора!

С врха Ловћена је куцнуо убојни час и огласио непријатељима нашим да су на оружје скочиле горе наше. Непријатељи нам погазише права наша и запријетише нам пролићем крви браће наше, ако им не дамо у руке синова својих. Али је вила планина далматинскијех одлетјела к јунаку Иву Црнојевићу који дријема испод развалина бијелог града Обода и који ће се смјеста пробудити да поведе своје вјерне соколове на нове побједи.

На ноге, витешка Боко Которска, гнијездо соколова у јеловим гранама. Ти си трипут надбила Турке, ти си одољела Млечићу и Французу и свакоме непријатељу који се је усудио уда-

³⁾ П. В. Ковачевић — Историја бокељског поморства — Котор, 1967.

⁴⁾ Др Лазар Томановић — Догађаји у Боки Которској од 1797-1814. — Дубровник, 1922.

рити на те. На ноге јунаци, скидајте пушке са чивија, задијевајте за појас пиштоље, маче и ханцаре, наспремајте праха пушчаног. Почујте како вам оружје весело звони и одјекује. Стаји наши мачи који су се тако често тупили на костима непријатељским, још се спомињу доба када су бранили слободу нашу, оштрице им пожељеле крви угњетача наших. Нека у крви њиховој мачи наши до корица огрезну.

Са висина ће гора наших пушке наше разашилати смрт у врсте непријатеља наших, а виле ће наше сваљивати на њих камење кршева.

Црна Горо, чујеш ли узвик нас за слободом? Браћо Херцеговци, чујете ли убојиту вику? Знајте да нас је много и да смо сви заточници. Ви знате браћо да војујемо за свету слободу, војујемо за своју независност која нам је дража од живота. Хоћемо да будемо слободни и нећемо положити оружје док право наше не надвлада.

Напријед дакле соколови бокелски и дубровачки. Напријед за свети рат за слободу!

Устанички одбор".⁵⁾

Да би се боље схватиле политичке прилике у којима је устанак почео и у којима се водио, потребно је указати на политички режим који је тада владао у Бечу.⁶⁾ Пре почетка бокелског устанка, 1867. г., била је образована нова влада: председник владе био је гроф Тафе (Taaffe), министар спољних послова гроф Бајст (Beust), унутрашњих послова Др Гискра (Giskra), министар рата генерал фон Кун (von Kuhn). За гувернера Далмације био је постављен њихов човек генерал Вагнер (Wagner), који је столовао у Задру. После нагодбе са Угарском 1867. г. ова влада је повела у својој половини државе, тј. „у земљама хабсбуршке круне“, врло јаку антисловенску политику. Позната је била Бајстова парола: „Словене треба притиснути уза зид“. У том погледу његове колеге Гискра, Кун и Вагнер нису били ништа бољи. У погледу политичког врења у Боки, влада је била непопустљива. Гискра и Кун упорно су подржавали Вагнера који је тврдио да је бокелски покрет заражен идејом панславизма и „... да православни прваци у Боки желе да се одметну од Аустрије и сједине са Црном Гором“. Следствено, Кун је захтевао да

⁵⁾ Не зна се тачно ко је писац овог прогласа. Вероватно прота Јован Сундечић који је у то време био секретар кнеза Николе.

⁶⁾ Dr A. S. Dabinović — Pozadina bokeljskog ustanka god. 1869. — Rad Jug. akademije znanosti i umjetnosti — Knjiga 237 — Zagreb, 1929.

Dr Ferdo Hauptmann — General Rodić i politika austrijske vlade u krivošiskom ustanku 1869/70. — Godišnjak društva istoričara BiH. — Godina XIII — Sarajevo, 1962.

се бокељски устанак војнички угуши и да се Црна Гора казни. То се уверење још више појачало нарочито после мисије руског кнеза Николаја Долгоруког који је боравио на Цетиње 1869. г. и који је кумовао као изасланик руског цара при крштењу четврте ћерке кнеза Николе. Том приликом он је уручио кнезу Николи сабљу краља Милутина — дар Александра II. На крштењу је присуствовао и српски изасланик Филип Христић, а тако исто и многи Бокељи. Аустријски званични кругови сматрали су да је Цетиње постало центар субверзивне делатности против Аустрије и режимска штампа опужује кнеза Николу да је он главни подстрекач немира у Боки, иако је он давао изјаве о својој неутралности.⁷⁾ Штавише, када је већ букнуо устанак кнез Никола понудио је Вагнеру своје добре услуге и жељу да посредује за умирење устанка. Вагнер је то одбио тумачећи да је довољно јак да сам угуши устанак, да су му непотребни посредници, а сем тога да Црна Гора није међународно призната као суверена држава. Са своје стране он је у Бечу доказивао „... да ц. к. влада мора овом *бутовничком народу показати силу, те због последица за будућност не сме показати никакву колебаљивост*”. Узалудна је била и интерпелација С. М. Љубише, народног посланика Боке, који је тражио у Царевинском већу (Reichsrat) да се војни закон одложи.

У тим критичним данима, непосредно пре устанка, бокељски устаници одржавали су сталну везу са угледним Црногорцима и били су охрабрени ставом кнеза Николе који их је тајно подржавао. Угледнији домаћини у Кривошијама: Милан Радојичић, Ђуко, Ђето и Петар Самарџићи, Тодор Лазовић, Илија Вучуровић, Јово и Анто Суботићи, Никола Одаловић, Стеван Поробић, Андрија Драгојловић и други договоре се тајно да ће дићи Кривошије на устанак и да неће дозволити примену војног закона нити регрутацију својих синова. Своју одлуку потврдише строгом заклетвом коју је извршио поп Трипко Самарџић у цркви св. Покрова у Драгаљу. Станко Којов Самарџић долази у Грбаљ ради договора о заједничком оружаном отпору.⁸⁾ Он посећује попа Митра Ковачевића у Пријевору, а затим одлази у Поборе, Мајине и Брајиће и преко Цетиња враћа се опет у Кривошије. На Цетињу борави делегација устаника: Иво Бајковић, Ђуро Зец, Михаило Клаћ, Ђуро Самарџић и Стеван Поробић који су молили кнеза Николу за помоћ, а тако исто и да дозволи породи-

⁷⁾ Др Коста Милутиновић — Бокељски устанак и Вагнерова афера, Историјски записи — Година XI — Књига XIV — Цетиње, 1958.

⁸⁾ Ђорђе Самарџић — Кривошијски устанак 1869. — Гласник Нар. универзитета Боке Которске — Котор, 1940.

цама устаника да се склоне у Црну Гору, а то им је кнез свечано обећао.⁹⁾

Положај кнеза Николе био је заиста врло деликатан. Он је стварно саосећао са устаницима, помагао их је тајно, прихватио је све избјеглице и њихове породице, сместио их је по разним селима и давао им је редовну опскрбу. С друге стране, он се морао држати строге неутралности, јер је постојала могућност — а то је он најбоље знао — да се Аустрија и Турска удруже против Црне Горе и да заједничким нападом угрозе њезину егзистенцију, у толико пре што су Турци заиста појачавали своје положаје на црногорској граници. Иако је Вагнер извештавао да Црна Гора помаже устанике, ц. к. влада се уверила, по многим извештајима, да је кнез Никола био и остао неутралан. Током ратовања, ту су неутралност осетили и устаници и зато је њихова борба била много тежа. Пошто су аустријске власти убацивали свуда своје доушнике, било је природно да су се коначне одлуке држале у највећој тајности, а устанак био је везан тешком заклетвом да један другог издати неће.

У „Гласнику Нар. универзитета Боке Которске” за 1939. г. Марко Зец, који је учествовао у овом устанку као младићак, у свом чланку „Манастир Стањевић у свијетлу бокелског устанка 1869. г.” наводи следеће:

„...Августа месеца 1869. г. Аустрија је одлучила да силом спроведе закон о општем регрутовању. То је био знак да сви родољубиви Бокелци одговоре оружаним отпором и да бране своја права. Све сеоске општине решише да се оружјем бране, а нарочито Кривошије, Грбаљ, Маине, Побори и Брајићи. Једног јесенског дана речене године састану се у Грбљу, у старом манастиру Подластва, највиђенији домаћини Грбља, Побора, Маина и Брајића на договор о заједничком отпору. Пошто су се сви сложили да ће бранити своје име и своје светиње против мрске Аустрије, то их је парох манастира Подластве поп Митар Ковачевић окупио око иконе мајке Божје, која се у овом крају особито поштује, и сви скупа, по старом народном обичају, закуну се да ће се јуначки бранити и да један другога издати неће”.

Бокелски историчар и писац Нико Луковић у свом делу „Бока Которска”, Цетиње, 1951. г. каже следеће:

„...Грбљани су први у Боки подигли оружани устанак против Аустрије 1848. г. а исто тако и 1869. г. скупа са Кривошијанима. Том је приликом поп Митар Ковачевић из Пријевора заклео Грбљане да остану вјерни својим народним идеалима и да буду неустрашиви у народном устанку.

⁹⁾ Радоман Јовановић — Црна Гора и устанак у Боки Которској — „Побједа” од 21. II 1970.

A. von Pacor — Die Operationen in der Bocche di Cattaro under GM Graf Auersperg, Wien, 1870.

Заклетву је извршио у манастиру Подластва по старом обичају. Наиме, за налој, на којему је читао јеванђеље, био је привезан дуги мушки појас. Сви присутни држали су се за појас и последије прочитаног јеванђеља понављали су тешку заклетву, ријеч по ријеч, да ће до краја издржати у борби. Поп Митар био је један од водећих људи у Грбљу, који је и сам био рањен приликом напада Грбљана на аустријско утврђење Горажду. Доцније, он је проширио своју родољубиву дјелатност и на Војводину и Београд, гдје је водио револуционарну пропаганду код тамошњих родољуба за помоћ бокелским устаницима¹⁰.

Имајући у виду раније побуне, а нарочито устанак из 1848. г., те да би Боку, а нарочито граничне крајеве, стално држала под контролу, Кривошије, Грбаљ, Брајићи и Побори били су поседнути мрежом јаких утврђења. Посаде су се редовно смењивале из Котора, Рисна и Будве. То је постало сада ризично, па је срески начелник фон Франц настојао да сменама обезбеди слободан пролаз и дотур хране и муниције. Једва је успио да у Рисну, 6. октобра, са Кривошијанима уговори за једну патролу од 5 војника да може редовно саобраћати из Рисна до тврђаве у Драгаљу. Међутим, противно овом договору, следећег дана, 7. октобра, кренуо је један вод од 46 војника из Рисна за Драгаљ под командом оберлајтнанта Ладислава Ринекa. На путу, у Леденицама, Кривошијани зауставише овај вод и захтевали су да се поврати натраг, осим 5 војника како је било уговорено. Изазван овим дрским захтевом, Ринек је наредио воду да отвори ватру на устанике. У насталом окршају Ринек је погинуо, а његов вод, у сталној борби, враћен је у Рисан. Тако је пала прва крв и то је почетак овог устанка.¹⁰)

Морамо стално имати у виду да су за време устанка била два устаничка подручја, два ратишта и то: северно од Котора у Кривошијама и јужно од Котора у Грбљу, Поборима, Брајићима и Маинама. Услед специфичног географског положаја и теренске неповезаности (аустријски бродови господарили су морем) оба подручја била су у овом устанку потпуно одвојена, била су без веза и договора и није се могла формирати јединствена команда, тако да устаници нису могли ујединити своје снаге против заједничког непријатеља него су се морали борити одвојено, свако на својем ратишту. За Аустријанце то је била огромна предност јер су према тренутним приликама могли одмах координирати своје акције, а својим ратним бродовима пребацивати трупе и артиљерију са једног ратишта на друго.

Пошто је својом неспособном управом створио безизлазну ситуацију, гувернер Далмације, дивиз. генерал фон Вагнер, проглашује опсадно стање у Боки, а у Котору — да би утерао страх свим Бокелјима — подиже вешала и јавно веша 3 ухваћена Чуч-

¹⁰) Н. Czeschka — н. д., стр. 13.

ковића, Митра, Крста и Матију, из Рисна, јер су помагали устаницима.

Вест о јавним вешањима устаничких пријатеља и осумњичених лица усред Котора изазвала је јако огорчење широм читаве Европе, а нарочито у свим словенским земљама. Чешки опозициони листови били су први који су стално алармирали јавно мњење против националног угњетавања и економског поробљавања јужних Словена. Угледни лист „*Политика*“ од 24. X 1869. г. из Прага писала је следеће:

„...Први посао г. Вагнера када је стигао у Котор био је да украси Котор са вешалима. То је био темељ операцијама, којему је приписивало његово генералско знање и вештина. Ако је чега могло бити, што би већ и онако незадовољно становништво до крајности раздражило, то је ово подизање вешала. Поглед на вешала, која су оличавала ужас и бесрамност смрти, изазвао је безумну храброст код устаника, који су више волели јуначки погинути него срамно умирати и пасти шака таквом благом и хришћански цивилизованом противнику. Вешала у Котору постала су ускоро сигнал устаницима. Што ниједан позив и ниједна ватрена реч ради измирења није могла учинити, то је урадила рука целатова“.

У таквој напетомј ситуацији и на позив војних власти из Котора, долази у Боку, средином октобра, лично генерал Вагнер. Он се зауставио у Херцег-Новом. Он разговара са народним послаником и председником општине Ђорђеом Војновићем. Војновић, који је добро познавао локалне прилике, бранио је став устаника па саветује Вагнеру крајњу умереност и попуштање. Вагнер је остао упоран и није био вољан за икакво попуштање, јер га је уверавао срески начелник Франц, који га је дочекао и стално пратио, „*да су се побунили само сељаци и нико други и да ће оштре мере уразумети те бунтовне дивљаке*“. Заиста, и поред општег и великог негодовања, треба додати и чињеницу да је било Бокеља који су били против оружаног отпора; они су веровали да ће паметним разлозима и оправданим аргументима утицати на пол. власти и на самог Вагнера и да ће га склонити на попуштање. Они су били против оружаног устанка „... *јер што ће шака сељака против силне царевине и накрају крајева све ће то народ скупо платити*“. У почетку, такав је био и С. М. Љубиша, који је заступао Боку у Задру и Бечу. Из Херцег-Новог, Вагнер је кренуо бродом за Будву, јер се бојао да прође преко Грбља који је био у бунтовном расположењу. На будванској обали он је угледао велику масу наоружаних сељака, Грбљана, Побора, Маина и Браића, који су га хтели дочекати да изјаве своје жеље. Вагнер не излази из брода него позива неколико представника на брод и каже им сурово и оштро да се закон мора поштовати а срески начелник Франц додаје „... *ове сељаке и варваре треба силом покорити*“.

После ове краће инспекције на лицу места и после вешала усред Котора, Вагнер је увидео да је устанак захватио читаву Боку. Он је затражио од ц. к. владе у Бечу хитна војна појачања. У почетку утсанка он је имао 12.000 војника, а пошто је сматрао да је тај број недовољан, исти се стално повећавао до 25.000 када се устанак завршио. Ратни бродови: »Streiter«, »Santa Lucia«, »Taurus«, »Reka«, »Habsburg«, и »Andreas Hoffer« били су стално на расположењу ратног штаба, а трговачки бродови служили су за транспорт војске, муниције и осталог ратног материјала. Разуме се, то је била регуларна војска, модерно наоружана, опремљена са свим модерним техничким и санитарским средствима и војска коју су водили генерали и виши официри. Против такве војске борили су се устаници, искључиво сељаци, о свом руху и круху, наоружани старим пушкама кремењачама, без икакве артиљерије и осталог војног материјала и једва да их је било, све скупа, 1500-2000 бораца. Заиста, у тој неравној борби обистинила се она стара народна пословица: „бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“.

Да би угушио устанак у самом зачетку, Вагнер одмах наређује генерал мајору Дормусу (Dormus) да изврши казнену експедицију против Кривошија и да ослободи опседнута утврђења у Црквицама и Драгаљу. Наступање је почело зором 19. октобра у 3 колоне, и то: десна колона под командом пуковника Фишера (Fischer), из Ораховца преко Леденица; главна колона под личном командом генерала Дормуса, из Рисна преко Кнежлаза до Црквица; лева колона пол командом мајора Томса (Toms), преко Мориња на линији Липци—Убли и даље. Прве 2 колоне водиле у борбе од Црквица на путу за Драгаљ и испод брда Сиљовика. Својим сталним нападима устаници спречише њихово продирање за Драгаљ и примораше Дормуса на повлачење. Осакаћена и морално понижена војска се вратила у Рисан, а да није извршила задатак. Ова прва експедиција, од 19. до 23. октобра, свршила се поразно, а то је увелико подигло морал и самопоуздање устаника.¹¹⁾

Истовремено, а у намери да осујете овај напад на Кривошије, на другом ратишту, Грбљани покидаше све телеграфске везе и протераше аустријске жандармериске патроле из Грбља и опседнуше одмах утврђења *Грабоваци*, *Горажду* и *Тројцицу* која доминирају Грбљем и бране цесту Котор—Будва. Браићи и Маини ударише на јако утврђење *Космач* и држали су га стално у опсади. Побори јуначки освојише стари манастир *Стањевић*, 21. октобра, који су Аустријанци много раније били, претворили у врло јако утврђење. Побори запалише аустријску заставу и дигоше

¹¹⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 16.

крсташ барјак на врх освојене тврђаве. За новог команданта одредише Ника Ђаконова Зеца, бившег писара владике Рада. У Зечевом селу, на гробљу св. Недеље, свечано сахранише мртве аустријске војнике и њиховог команданта оберлајтнанта Вајса (Weiss), где им кости и данас почивају.¹²⁾ Одмах затим, Побори, Брајићи, Маини и Грбљани нападосе Будву у намери да је освоје. Они би је били сигурно освојили да у последњем часу није стигла, морским путем, појачана помоћ. Ратни бродови »Streiter« и »Andreas Hoffer« осули су ватру својим топовима на устанике и приморали исте да напусте напад и опсаду.¹³⁾

Вест о заузећу Стањевића и о нападу на Будву изазвала је запрепашћење у Бечу. Фрањо Јосиф који је већ био кренуо за Египат да присуствује свечаном отварању Суецког канала задржао се у Будимпешти и намеравао је да одустане од пута и да се поново врати у Беч.

Следећег дана, 23. октобра, Грбљани извршише напад на Горажду и Тројицу. Усред бела дана јуришали су на оба утврђења и сигурно да би се посаде биле предале да у последњем часу нису стигла јака аустријска појачања са артиљеријом, и то: два свежа батаљона војника, пуна брдска батерија, 6 картечних топова и још две чете „народне страже“, тј. оружаних људи из Шкаљара и Котора. Командант ове трупе, мајор барон Пител (Pittel), отворио је брзу топовску и картечну ватру на устанике и у најкритичнијем тренутку ослободио оба утврђења од очевидне пропасти.¹⁴⁾

У свом „Животопису“, Митрофан Бан, онда млади игуман манастира Подластве, касније митрополит Црне Горе, описује напад на Горажду:

... Ми погледамо на Горажду и видјесмо гдје из тврђаве пуца топ и пушка... Војска из Котора дође и ми је дочекасмо. Жестоки бој настаде. Поп Митар, човјек паметан и јунак, уређиваше и соколаше своје на јунаштво. Ја и поп Јово Радановић, иако није кавалерски хвалити себе, јуначки смо се држали у својим позицијама и нијесмо се један од другог раздвајали. Послије 3 сата жестокога боја, наша војска што бијаше око Горажде, нападнута од једног дијела војске што уз Пипољевац бијаше изашла из Котора и обасута топовском ватром, поче да одступа од тврђаве. Наш губитак тог дана бијаше прилично велик.¹⁵⁾

У Кривошијама, после прве неуспеле експедиције, претила је поновна опасност да Кривошијани освоје форове у Црквицама

¹²⁾ Марко Зец — Манастир Стањевић у свијетлу бокељског устанка 1869. г. — Гласник Нар. универзитета Б. К. — Котор, 1939.

¹³⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 19.

¹⁴⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 20.

¹⁵⁾ Митрофан Бан — Мој животопис — (у поседу породице Бан у Грбљу).

и Драгаљу. Зато је Вагнер наредио бригадиру Јовановићу да снажно продре у Кривошије и да протера устанике преко границе. Ова друга експедиција, јача и суровија, почела је зором 25. октобра. Крилним оделењима и артиљеријом командовали су пуковник гроф Фетер (Vetter) и пуковник Кајфел (Kaiffel), а команду читаве трупе водио је лично бригадир Јовановић. Ова друга експедиција свршила се такође неуспешно. У сталној борби са устаницима, нарочито код Дворничког ждријела, у Ханском теснацу који води за Драгаљ, био је тешко рањен сам Јовановић који је био изнесен из борбе. Команду је преузео пуковник Фетер, али, и он је био приморан да се срамно поврати у Рисан, касно у ноћи 26. октобра.¹⁶⁾

Да би опрао љагу која је пала на аустријско оружје и да би повратио свој пропали углед у Бечу, Вагнер је сада преузео општи и обухватни напад на другом ратишту против Грбља, јер је постало императивно да се ово централно подручје по сваку цену одржи и да остане чврсто у аустријским рукама и тиме осигура директна копнена веза са Будвом и Паштровићима. Операције је сада преузео и лично водио див. генерал Вагнер. У својој диспозицији он строго наређује да се концентричним нападом опколе и заробе грбљански устаници по сваку цену. У овим операцијама које су трајале од 1. до 7. новембра учествовао је лично генерал Вагнер и његов штаб, затим бригада генерала Дормуса, јака оделења пуковника Фишера и новоприступеле трупе из Трста под командом пуковника Шенфелда (Schoenfeld). Читава ова трупа употребила је пољску артиљерију којом је гађала устанике. Повед тога, неколико ратних бродова испред Јаза помагали су ову акцију својим топовима. Нападнути са свих страна, Грбљани су прихватили борбу и у тешким окршајима који су трајали 7 дана и ноћи, пружали су жилави отпор. Аустријанци су палили све што им је било на путу, тако да је читави Горњи Грбљаљ био у пламену, у којем су изгорела села Дуб, Сутвара, Наљежићи, Пелиново, Шишићи и Пријеради.¹⁷⁾ Аустријски капетан Карл Врбанић, који описује ове борбе, каже дословно: „... ако се промисли да су ова села удаљена једно од другог само неколико километара и да су се та одстојања морала прећи у току једног читавог дана, може се само замислити о изванредним тешкоћама које су наше трупе морале савладати”.¹⁸⁾ Аустријанци су запалили 5. новембра и манастир Подластву, то „бунтов-

¹⁶⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 22.

¹⁷⁾ П. В. Ковачевић — Грбљаљ — Котор, 1964.

А. von Rasog — н. д. Писац наводи да су ови пожари изазвали велико неголовање и зато су били забрањени царском наредбом.

¹⁸⁾ Karl Vrbanic — Geschichte der Bocche di Cattaro mit besonderer Berücksichtigung der beiden Insurrections-Kriegen in den Jahren 1869 und 1881/82. — Agram — 1887.

но гнездо устаника” и тек после 7 дана Вагнер се пробио кроз Грбаљ, ушао „победоносно” у Будву и ослободио тај градић од сталне опасности. У току ове седмодневне борбе устаници су пребацили све своје рањенике и мртве другове у Црну Гору тако да нико није био заробљен. То је био завет који су један другоме били дали да нико, па чак ни мртав, не падне у руке непријатеља. Са своје стране, за време овог похода, Побори, Брајићи и Маини разбише једну аустријску трупу на Јанковом ждријелу, која се једва спасила у јако утврђење Космач.

Вести из Боке деловале су у Бечу крајње непријатно, од зла на горе. Опозициона немачка штампа грдила је ц. к. владу, писала је о неспособностима гувернера Далмације див. генерала Вагнера, који није успио да умири устанике него их је још више подјарио и тиме је „*потпуно потамнио аустријско оружје*”. Словенска штампа била је још жешћа. Главни дописник из Боке био је др Лазар Томановић, доцније председник владе Црне Горе. Новосадска „*Застава*” доноси његове чланке из Боке у којима описује тешке борбе и злодела ген. Вагнера. У свом допису у „*Застави*” (од 12. XI 1869) он описује борбе у Грбљу:

„... Па шта веле званични извештаји? Кличу да царска војска напредује, да је цео Грбаљ спаљен, да су Побори и Маини претворени у прах и пепео, да су Брајићи до темеља разорени, да „храбра” војска топовима и ракетама брише са лица земље и људе и села, да је код Тројице после боја нађено мртвих жена које су ишле да покупе рањенике”.

Његови дописи били су тачни и стварно за време ових борби у Грбљу погинуло је 9 жена: Гордана Антовић, Маре Вујковић, Ивана Вукадиновић, Маре Вука Вукшића, Ивана Антовић, Таде Бојановић, Маре Зеџ, Маре Филипа Вукшић и Кате Тујковић.¹⁹⁾

Бечка влада сместа је сменила Вагнера и именовала генерала грофа Ауершперга (Auersperg) који је добио наређење да одмах крене за Боку и да свакако ликвидира овај устанак војним и политичким мерама. И заиста, да би иронија била већа, истог дана, 7. новембра, стигао је Ауершперг ратним бродом у Будву и одмах, на лицу места, сменио Вагнера и преузео са својим новим штабом команду. Смењени и понижени Вагнер кренуо је исте ноћи, истим ратним бродом, са својим штабом у Задар.

Ауершперг је одмах посео Грбаљ, тачније цесту Котор—Будва која пролази средином Грбља, са врло јаким војним и жандармериским одељењима, па је званично објавио да је „пацифицирао” то „бунтовничко гнездо”. Истовремено, он је предузео врло строге пол. мере у читавој Боки. Био је уведен преки суд. Саслушања и хапшења вршила су се стално, дању и ноћу, па су сломила многе карактере. Нико више није био сигуран за свој

¹⁹⁾ Види белешку 27.

живот. Он је чврсто решио да одмах покори и Кривошије и да поврати пропали углед аустријског оружја. Са свим расположивим снагама и новим трупима које су стигле из Далмације он је лично преузео трећу и најјачу експедицију. Имајући у виду две раније и неуспеле експедиције, потпуно је природно да је генерал Ауершперг планирао свој поход са највећом пажњом и предузео све мере да крунише свој успех. Ништа није оставио непредвиђеном случају.

У намери да покори читаве Кривошије до границе, Ауершперг је одредио наступање у 4 колоне: а) источна колона — под командом пуковника Кајфела, наступа преко Ораховца, Убала и Леденица; б) десна средња колона — под командом пуковника Фишера, из Рисна за Леденице; в) лева средња колона — под командом пуковника Симића, из Рисна преко Кнежлаза за Црквице; г) западна колона — под командом мајора Уршица (Urschitz), преко Мориња, Убала за Црквице. Трупe генерала Дормуса остају у Рисну као резерва за сваки непредвиђени случај. Главни штаб са ген. Ауершпергом наступа у колони пук. Симића. Наређена је најстрожија тајност, јер је изненађење морало да буде одлучујући моменат. Ратни бродови помагаће својим топовима овај поход. Наступање је почело у саму зору 16. новембра, а ратни бродови засули су ватром читави предтерен, тако да је Ауершперг у току наредних дана дубоко продро у Кривошије. Међутим, 19. новембра после подне, Кривошијани изненадно ударе из Лупоглавског кланца тако снажно да се Ауершперг, само благодарeћи мраку, једва спасио да не буде лично заробљен. У касну ноћ он је побегао у утврђење Драгаљ. Следећег дана, 20. новембра он је неславно напустио бојно поље, побегао у Рисан, укрцао се одмах на брод и заноћио у Котору. Напуштена од свог команданта војска се почела повлачити у неред, а у сталном одступању, гоњена од устаника, једва је стигла у Рисан, касно у ноћ 23. новембра. Устаници су запленили велику количину хране и осталог материјала, операционе планове, па чак и ратну шифру ген. Ауершперга. Тако се завршила ова бедна и последња експедиција, а изморена и деморалисана војска упућена је одмах на зимовање. (ins Winterquartier).²⁰⁾

Бечка влада коначно је увидела да се силом не може ништа постићи. Заиста, ни Дормус, ни Јовановић, ни Вагнер, ни Ауершперг нису успели да војнички покоре устанике и поред своје огромне надмоћи. Војни успех овог устанка одјекнуо је у свим југословенским крајевима, а најјаче у Војводини где је Бока постала „гнездо соколова“; словенски народи, а нарочито Руси и

²⁰⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 30.

А. von Pacor — н. д., стр. 48-53.

Чеси били су одушевљени успехом, а Црногорци су сматрали да је ово и њихов сопствени успех. Ђура Јакшић посвећује устанку своју дивну песму „Стража“:

... У гори је чета мала,
Сто јунака, сто горштака,
Од умора, од мегдана
И од бола и од рана
На го камен попадала...

Тамо опет на висини,
У планини, ближе Бога,
Близу Неба високога
Стоји стража...

На оружје, на злотворе,
Беж'те Немци, беж'те вуци,
На вас горски лави стреме.
Већ падају главе мрске,
Те нечистом крвљу својом,
Ваљајућ се с стрмог стења
По граниту приморскоме.
Силног цара војска бежи
Ал' је мучан пут спасења
Преко крша,
Преко стења...

Да би притајило свој војнички пораз у Кривошијама, Ауершперг је јављао да је свуда завео мир и ред, да је пацифицирао Грбаљ и да је приморао Брајиће да положе оружје. Међутим, то је била проста обмана. Он је издао и јавни проглас, афиширан у свим местима Боке 28. децембра, у којем позива Бокелје да се предају и положе оружје, обећавајући свакоме царску амнестију и милост. У вези са овим прогласом, Котор је био свечано илуминиран и војна музика свирала је увече испред општинског дома и кроз цео град.²¹⁾ Међутим, устаници су остали непопустљиви, али, вољни су да преговарају само са човеком којег цар одреди и који носи „царско писмо“.

Наступио је стварно моменат који је понижавао Аустрију и у својим границама и у Европи. Под притиском чињеница ц. к. влада је најзад одлучила да преговара са устаницима. Међутим, сама помисао „преговарати са ребелима“ (*Unterhandlungen mit Rebellen*) била је у очима реакционарних војних кругова недопустива. Цар је Монархија пала тако ниско!? Али, реална ситуација била је таква да није било друге алтернативе. Цар је био

²¹⁾ Neue Freie Presse — Wien (од 10. I 1870). — Фотокопија у поседу писца.

сит лажних извештаја, и... требало је пронаћи такву личност која ће преговарати лично — без тумача. Цар је одредио генерала Родића да доврши „*тај непријатни устанак*” и дао му је широка овлашћења. Родићев избор није био случајан. Он је био Србин, човек исте вере, крви и језика као и устаници, човек који је у очима цара најбоље познавао прилике у Боки.

Родић је био познат Бокелјима још из 1859. г. када је био војни командант Боке. Његов анонимни биограф помиње да је и онда имао широка политичка овлашћења, да је својим тактом и праведношћу стекао велику популарност и да је био свуда поштован и вољен. Истиче његове заслуге као организатора народне страже (Landmiliz) и човека који је утврдио Боку на врло деликатној граници, на крајњој периферији Монархије. Цар му је лично одао признање за његов успешан рад и доделио му племство и титулу барона (Freiherrstand). Према томе, његов поновни долазак у Боку, баш у времену једне тешке политичке кризе био је срдачно поздрављен од стране свих Бокелја — закључује његов биограф.²²⁾

Родић је знао да су Бокелји, још под млетачком управом, били ослобођени војне обавезе и да су били дужни да чувају и бране само свој ужи завичај. Знајући осећање Бокелја и њихову љубав према своме оружју, он је онда, 1859. г., задржао ту традицију и установио тзв. „*барјаке*”, војне одреде, које су водили домаћи ратници. Многи Кривошијани и Бокелји били су старешине у овим одредима. Онда, он је био именовао Ђура Самарцића као капетана, Тома Самарцића као сердара, Ђура Радловића као барјактара, Тома Одаловића као харамбашу, Ђура Зеца из Побора, као капетана, итд. Ови исти људи који су га добро познавали, стицајем околности, преговараће сада с њим у Кнежлазу ради умирења устанка.

Ц. к. влада није била наклоњена Родићу, јер је знала да је Родић био Словен, да је био југословенски оријентисан, да је био за федералистичко уређење Аустрије, тј. за слободну заједницу равноправних народа, или, како се то онда говорило за „*словенску Аустрију*”. Родић је врло добро знао, да не ужива подршку ц. к. владе, па је тражио чисту ситуацију, јер „... *иза својих леђа не могу трпети злобне смицалице*”. Родић је врло пажљиво пратио устанак у Боки, читао је дневне извештаје у штампи и дошао је до закључка да постоје само два решења: или наставити рат до истребљења устаника, или, крајње попуштање. Он се одлучио за ово друго решење. Морамо овде напоменути да су неке појаве, а тако исто и бокелјски устанак, приморале ц. к. владу

²²⁾ Анонимни биограф — Feldzeugmeister Gabriel Freiherr von Rodich (у поседу писца).

да промени свој непопустљиви став према устаницима. Већ током новембра почело се увиђати да круте мере никуда не воде и да рађају рђаве последице. Чланови владе били су подељени по питању заједничке политике. Једни су били непопустљиви и доследни у оштром курсу, а други су били за компромис и попуштање. Родић је наслутио овај преломни моменат па је у приватној аудијенцији изложио цару своје мишљење и своје уверење да је устанак резултат лоше локалне администрације. Он прихвата задатак за пацификацију Боке, али тражи радикалну промену политике у Далмацији, односно у Боки и битне персоналне промене. Под другим условима он не би могао да делује. На седници крунског већа од 8. децембра, на којој је председавао лично Фрањо Јосиф, Родић је одлучно поновио и бранио свој став. Цар је уважио Родићеве разлоге, иако се министар унутрашњих дела, Гискра, упорно опирао. Цар је дао Родићу одрешене руке да ликвидира устанак који је у тим данима био усковитлао све политичке факторе у Монархији и постао државни проблем првог реда.

Родић је стигао у Котор 30. децембра и почео је са преговорима истог дана. Иако је раније разговарао са М. М. Љубишом, он је сада позвао све угледније Бокеле, а нарочито Војновића, кап. Марка Ђурковића, Марка Ђеловића, старије свештенике, а посебно оне који су могли успешно посредовати и преговарати са устаницима. Све војне мере које је генерал Ауершперг био планирао за пролеће биле су суспендоване као да је рат већ био завршен. Укинут је преки суд. Хуго фон Чешка (Hugo von Czeschka), аустријски официр и војни наставник који подробно описује све војне операције у овом устанку, мора констатовати неславан свршетак јер „... крупни политички разлози довели су овај устанак до неочекиваног свршетка, а да његово апсолутно угушење није било постигнуто — свршетак свакако није задовољио нашу војничку осетљивост”.²³⁾ Родић је лично кренуо за Кривошије, 3. јануара. Устаници су захтевали своје првобитне услове који су Родићу већ били познати, тј. а) Бокели неће служити у редовној војсци и регрутације се неће вршити у Боки, б) Бокели ће и даље носити своје народно оружје, в) потпуна амнестија за све устанике и г) помоћ за обнову погорелих кућа и остале ратом оштећене имовине. Родић је прихватио ове услове, али, он је тражио да устаници јавно изјаве да се кају за оружане побуне, да јавно изјаве своју верност цару и да положе оружје, јер само под тим условима може им изаћи у сусрет. Све се могло прихватити али, услов да се положи оружје био је неприхватљив. Ипак,

²³⁾ Н. Czeschka — н. д., стр. 33.

нашла се срећна и компромисна формула: устаници ће привидно положити оружје на земљу, и, опет ће га прихватити и носити даље ради личне безбедности.

Не желећи да ради потпуно на своју руку, Родић је истог дана, после договора са устаницима, тражио сагласност од министра председника грофа Таџе (Taaffe).

„... Мислим да служим истинским државним интересима ако Вас најусрдније замолим да најтоплије препоручите код Њ. Величанства да милостиво подели ову амнестију. Истодобно молим телеграфским путем што брже овлашћење да смем изручено оружје поново предати народу, јер му је, како се зна, потребно. На крају молим позитивно одлагање спровођења домобранског закона до даљњег, јер би се без ове највише концесије једва могле избећи далекосежне последице“.

После 2 дана, 5. јануара, примио је Таџеов одговор и сагласност. Али, услед непрецизности текста о обустави војног закона он депешира опет и тражи да може изричито објавити обуставу војног закона. Када је 7. јануара поново примио сагласност, Родић је решио да закључи дефинитиван мир са устаницима.

Коначно, у уторак, 11. јануара, 1870. г., Родић је опет дошао са својом пратњом у Кнежлаз и том приликом закључио дефинитиван мир. Устаници су изјавили верност цару па су привидно положили оружје на земљу, и то само пушке, док су мало оружје и ножеве држали као обично за пасом, а Родић је у том тренутку званично објавио царску амнестију и помиловање и прихватио њихове услове, које ће привремено држати у тајности.

Том приликом Родић је саставио званичан Записник који су потписали Родић и 17 чланова његове пратње. На овом састанку, у име „*друге стране*“ били су присутни Ђуро Ђаконов Зец и Лазо Марков Зец, оба из Побора. Њима је Родић саопштио да ће за неколико дана и са њиховим људима склопити исти мир.

Заиста, у понедељак, 17. јануара 1870. г., кренуо је Родић са својом пратњом из Будве и дошао после подне у Горње Маине. Ту је на исти начин као у Кривошијама склопио мир са Поборима и осталим устаницима са другог ратишта. И овом приликом Родић је саставио званичан Записник који су потписали Родић и 10 чланова његове пратње. Симптоматично је приметити да су на оба састанка присуствовали гроф Бонда, лични повереник царев и кап. Густав Темел (Theemmel) из војне царске канцеларије, дипломатски представник за Црну Гору.²⁴⁾

²⁴⁾ Фотокопије Записника у Кнежлазу и у Горњим Маинама (у поседу писца).

Наравно, ови званични записници послужили су Родићу као доказ о обављеној мисији у пацификацији Боке. Записници приказују наше устанике као покајнике који су једва чекали да изјаве своју покорност, да измоле свевишњу милост, итд., итд. Разуме се, Родић је морао саставити ове записнике само тако да би опрао себе и ц. к. владу, а истовремено да спаси престиж Аустрије као велике силе и сјај аустријског оружја. Али, то је била пука дипломатка формалност да би се спасио аустријски образ. Међутим, у суштини, реалан резултат склопљеног мира у Кнежлазу и у Горњим Маинама био је следећи: рат је у Боки био завршен, војни закон био је одложен, Бокељи су се и даље слободно кретали и носили своје оружје, сва политичка гоњења и парнице биле су суспендоване, презрени гувернер Вагнер, срески начелник Франц и 23 омражена чиновника били су сместа смењени, устаници су били помиловани, а они који су се били пребацили у Црну Гору и Херцеговину да не би били заробљени и кажњени као одметници, вратили су се слободно натраг, истина — на своја попаљена огњишта! Дата је мања новчана помоћ за обнову погорелих кућа, али не свим. Дакле, Аустрија је стварно капитулирала и та је чињеница свакоме била јасна и очевидна.

Михаило Полит-Десанчић, најближи сарадник и суборац Светозара Милетића, дао је ову карактеристику и оцену бокелског устанка („Народ” — бр. 35/1870. г.):

„Бечки Рајхсрат и немачки доктори мишљаху да са Бокељима као са „помилом барбара имају посла, па да у име „културе и цивилизације” имају право узаптити крв варварску у интересу и у корист немачке Аустрије, те хтедоше увести тзв. „одбрамбени закон” и у Боки... И крв би проливена, али се „одбрамбени закон” не могаше увести... Испрва бунтовници, ребели и велеиздајници — за које губилишта беху приправљена — постаху Бокељи уговарајућа странка са Аустријом — готово уникум у међународном праву! Но, шта је побудило Аустрију као велесилу европску да са ребелима, сопственим поданицима, као ратујућом странком уговара? Она није могла бокешки устанак угушити. Јунаштво бокешко беше дивно, величанствено”.

Руски аутор В. Н. Кондратјева каже следеће:

„...Услови мира који су значили потпуну и неодољну капитулацију аустро-угарске војске и владе нису се могли, разуме се, јавно објавити. Устанак у Боки понизио је престиж Аустрије. Немоћ Монархије била је очевидна за све. Царске трупе нису могле да покоре шаку устаника. Аустријска влада претрпела је огромни морални ударац. Бокељски устанак показао је словенским народима у Аустрији да се могу бранити оружјем против аустријске тираније. Устанак је продубио народно-ослободилачки покрет у читавој Далмацији и ојачао борбу за ослобођење од турског

јарма у Босни и Херцеговини. У томе је велики историски значај бокелског устанка 1869. године".²⁵⁾

Као што смо већ поменули, велики успех овог устанка и јуначке борбе у Грбљу, Маинама, Поборима, Брајићима и Кривошијама изазвало је велико одушевљење код Руса и Чеха и у свим југословенским крајевима. Светозар Милетић, вођа Срба у Војводини, био је највећи поборник бокелског устанка. Његова „Застава”, као опште гласило националне мисли, величала је ову борбу из дана у дан и давала јој је блиставу славу правог хејројства.

Др Коста Милутиновић, наш познати историчар, говорећи о Св. Милетићу и бокелском устанку каже ово:

„Овај рођени револуционар је одмах инстинктивно осетио какву је елементарну снагу скривао у себи тај бунтовни устанички елемент у Боки и са каквом херојском упорношћу се хвата у коштац чак и са редовном војском, још увек моћне хабсбуршке царевине. Не данима и седмицама, него месецима писала је Милетићева „Застава”, скоро из дана у дан о надчовечанској борби шаке устаника са добро извежбаним и модерно наоружаним аустријским и мађарским регуларним трупама, које нису биле у стању да сруше устанички отпор, упркос свим наређењима бечког двора. „Застава” је била прва која је забиљежила да су у оружаном сукобу између устаника и царске војске активно учествовале и жене, да су се херојски бориле и јуначки гинуле, и то чак у отвореном јуришу, приликом отивања тврђаве Горажде”.²⁶⁾

Са своје стране, Родић је био срећан што је прекинуо ово крвопролиће и народне патње, па уписује ћирилицом у свој иначе немачки вођени дневник:

„Сватоје Богојавленије. Хвала Богу да се стим даном мир у Боки Которској сачинио и са милости Божјом и његовог величества, као што желим препород постојашњега реда у будуште појавио — нико срећнији него ја”.²⁷⁾

Разуме се, Родић је имао великих непријатности у очима министара ц. к. владе, нарочито Гискре и Куна. Поред осталих пакости и увреда, он је био стална мета режимске штампе и реакционарних политичара. Међутим, цар га је штитио од разних интрига и када је пала ова реакционарна влада, цар га је именован за генералног гувернера Далмације (22. авг. 1870. г.) и тиме му је јавно указао своје признање.

²⁵⁾ В. Н. Кондратьева — К истории восстания в Бокче Которской в 1869 г. Академия наук СССР — Ученые записки института Славяноведения — Том XVI — Москва, 1958.

²⁶⁾ Др Коста Милутиновић — Црна Гора и Приморје у Омладинском покрету — Ист. записи — Књига IX — Цетиње, 1953.

²⁷⁾ Dr F. Hauptmann — н. д., стр. 83.

Успех бокељског устанка имао је такође посебан значај за читаво наше јадранско приморје. Он је снажно деловао на све народне слојеве и пробудио је народне масе у Далмацији из дуге политичке учмалости. Од 1861. г. аутономашка странка (која је фаворизирала италијански језик и коју је штитила бечка влада и далматински гувернер Вагнер) имала је стално двотрећинску већину у *Далматинском сабору* у Задру. Народна странка, која се борила за српскохрватски језик и штитила југословенске интересе, била је немоћна и безначајна. Од свега 41 посланика, 27 били су аутономаши, а 14 народњаци. Колико је изборни закон био наказан најбоље показује чињеница да су народњаци представљали 470.000 Југословена, а аутономаши тек око 15.000 свих осталих становника Далмације. Међутим, после бокељског устанка и под упливом његовог успеха, на новим изборима од 1870. г. та се снага из основа мења. Народна странка добила је 25 посланика, а аутономаши 16. Од тада, та ће се већина стално одржавати па чак и стално повећавати. Од тада, италијански утицај у Далмацији почиње нагло да слаби, а југословенска идеја да расте, а нарочито код универзитетске и средњошколске омладине, будућих јавних радника који ће ту борбу наставити до коначног уједињења свих јужних Словена.

У Далматинском сабору и Бечком парламенту, С. М. Љубиша као народни посланик Боке, био је врло активан и борбен. Он је упорно бранио Родића као јединог човека који је успео да постигне најбоље решење. Оштро је нападао чланове ц. к. владе, а нарочито Вагнера. Он је изразио жаљење да влада није раније прихватила његов помирљиви меморандум приликом претреса војног закона и што није прихватила мирно посредовање кнеза Николе. У једном од својих многобројних говора рекао је ово:

„...Ви сте запалили и разорили 16 напуштених села без икакве стратешке потребе, ви сте уништили целокупну летину једне покрајине, храну, вино и маслине, разорили сте 17 цркава, спалили сте 3 манастира, црквене ствари и ризнице оскрнавили сте продавајући их јавном лицитацијом у Котору и Будви. Љешеве људске сте оставили 14 дана прождрљивости паса! Хиљадама жена, дјеце и стараца кука данас на пепелу својих домова...”²⁸⁾

У својој опширној студији „*Позадина бокељског устанка*” проф. Дабиновић подробно анализира читаву политичку позадину бокељског устанка на међународном плану. Он устанку даје нову димензију и подвлачи улогу Бизмарка (Bismark). Он подробно описује активност кнеза Николе и Свесловенског одбора у Москви који су свесрдно помагали устанак. Он описује путовање и посету кнеза Николе, почетком 1869. г., Москви и Петрограду, а затим Берлину, где је имао дужи разговор са Биз-

²⁸⁾ Dr A. S. Dabinić — н. д., стр. 87.

марком. Писац описује велику дипломатску акцију коју је раније водио Бизмарк у очитој намери да понизи Аустрију увек у циљу да пруски утицај буде преодминантан у свим немачким земљама. Он је зато и напао Аустрију 1866. г. и постигао циљ после победе код Садове. Доследан својој политици, он анонимно упућује исте године (1866) два своја агента кнезу Николи на Цетиње, опрезно позива кнеза Михајла и кнеза Николу на рат против Аустрије и тајно настоји да се упути већа количина оружја „херцеговачким устаницима”. Он је покушао да задобије и Чехе и Италију против Аустрије. У том смислу, Бизмарк тајно и преко своје дипломатије и штампе помаже бокељски устанак, јер му је политички конвенирало да умањи међународни углед Аустрије. Бизмарк се заноси идејом да Пруска и Хоенцолерни (Hohenzollern) изврше уједињење Немачке, а не Аустрија и Хабсбурзи, и то му је коначно и успело. Проф. Дабиновић долази до вероватне претпоставке:

„... да је бокељски устанак замишљен као карика у великом ланцу политичких завјера против опстанка Аустро-Угарске монархије, као пратни појаву великог европског рата, који је имао да букне у октобру 1869. године, али није започео јер је то запријечила енглеска интервенција”²⁹⁾

Аустријски и антисловенски кругови примили су свршетак бокељског устанка са највећим негодовањем. То најбоље сведочи велики уводни чланак у »Neue Freie Presse« од 20. јануара, 1870. г. Овај велики бечки дневник сматрао се као „независни гласник јавног мњења” који стоји изнад политичких странака. Из дугог уводника „Мир у Кнежлазу” (Der Frieden von Knezlaz) дајемо овде у слободном преводу неколико карактеристичних извода:

„... Реч је о тзв. пацификацији Кривошија. Владини листови су веома резервисани у вестима и о начину како је у том крају поново повраћен државни закон. Можда зато имају и својих добрих разлога, али, по свему што нам је до сада познато, то није закон већ права анархија, и то конституисана државним актом од 11. јануара о. г... Чињеница је да у Кнежлазу нису били присутни сви устаници да изразе своју оданост већ само 300 (према другим вестима једва и 150). Чињеница је такође да и ових 300, или 150 присутних, уопште нису ни положили своје оружје већ су извели унапред договорену комедију: они су га само спустили на земљу и одмах га прихватили и опет припасали! Истина је да је представник ц. к. владе брзо искористио тих пар минута да би устаницима саопштио милостиву дозволу да опет прихвате оружје. Али, зар не би они то и сами урадили да им је наредио, супротно ранијем споразуму, да га ту оставе?... Питање је сада, да ли су се Кривошије покорице Аустријском царству, или се Аустријско царство покорило Кривошијама! Свакако, морали би

²⁹⁾ Dr A. S. Dabinić — н. д., стр. 89.

веровати да се уз ову тешку жртву за државну част успоставило мирно стање у тој забаченој и пустој области. Међутим, по свему што из тих крајева сазнајемо, морамо супротно веровати. Данас су, као и пре месец дана, само Кривошијани господари у Кривошијама; од њихове воље зависи да ли наши службеници царске власти могу ући у ову потпуно несигурну област... Ми питамо сада ово: ако устаници нису положили своје оружје, ако нису дали видног доказа о свом покоравану, ако нису дали таоце, ако није успостављен ред и закон у том подручју, ако државне службенике пуштају само по својој милости, па ако треба још да им се богато надокнади штета из државних средстава, онда са којим образом може се тврдити да се акт од 11. јануара значи као потчињавање и пацификација?... У име ц. к. владе нико није тражио да се преговара као са неком страном државом, већ једноставно да се тражи безусловно покораване. И док су наше трупе све биле припремиле да се устанак угуши у најужем обручу и зада последњи ударац у срце Кривошија и док је закон већ стезао гвозденим кљештима главу змије отровнице, наједном, у Вечу, све се то ништи и све се мења! Упућује се Југословен Југословенима, православац православнима, дозвољава му се, или можда и наређује, да устанике придобије не силом и строгаошћу, већ по цени државне части и закона! Царско оружје које се управо било претећи подигло, морало се спустити и одиграла се једна позоришна игра која не допушта пародију, јер је сама по себи пародија. Зар да се овде не поверује да су наши велики државни уметници овога пута потпуно затајили и упали у замку јужних Словена, Чеха и Руса? Шта би за њих могло бити поразније него да је овај први процес пансловенског sazревања сломила својом моћном снагом ц. к. влада? И обратно, шта може боље раширити устанички пожар који тиња на стотину страна, него када ц. к. влада при првом додиру са противником испољава своју слабост и моралну немоћ на тако жалостан начин?!...³⁰⁾

Види се да из овог уводника провејава очита тенденција да се устанак у Боки ограничи само на најужи терен, тј. искључиво на Кривошије, или још боље само на село Драгаљ. Тобоже, читава Бока била је потпуно мирна и одана, а само је у Кривошијама букнуо устанички пожар. Ова провидна тенденција била је корисна за Аустрију јер је сужавањем устанка само на једно мало место умањила не само важност овог устанка него и свој пораз. Наравно, чињенице говоре супротно. Чињенице говоре да је читава Бока била у пламену, да је читава Бока била крваво ратиште, да је свуда био заведен преки суд и владао полицијски терор. У устанку су ратовали и гинули Грбљани, Побори, Брајићи, Маини, Кривошијани и многи мештани из Ораховца, Убала, Мокрына, Каменог и осталих планинских села херцеговске општине. Сви родољубиви Бокелји помагали су устанички покрет речју, делом и прилозима — сваки на свој начин. Начелник Херцег-

³⁰⁾ Neue Freie Presse — Wien — од 20. I 1870. (Фотокопија у поседу писца).

-Новог, Ђорђе Војновић, бранио је праведну ствар бокелског устанка код Вагнера и осталих политичких власти; познати пом. капетани Лука Трипковић и Паво Каменаровић из Доброте одржавали су тајне састанке и помагали устанике прилозима; из Прчања, пом. капетани Н. Сбутега, Ф. Белавита, М. Луковић, а нарочито кап. Јозо Ђуровић помагали су свесрдно устанике. Овај последњи био је оптужен пред преким судом, а истрагу против њега обуставио је лично Родић.³¹⁾ Национална и културна друштва у Боки, а посебно Славјанске читаонице помагале су устанички покрет, а то је било и природно јер су сва ова друштва будила и одржавала народни дух, језик и обичаје и деловала као бедем против италијанског, мађарског и немачког продирања. Устанак је окупио читаву омладину Боке која је спонтано испољавала своју мржњу против Аустрије на сваком кораку. Према томе, устанак није био одраз само једног места — како је то Аустрија тумачила — него је био захватио читаву Боку и он је био прави бокелски устанак у пуном смислу те речи.

Сећајући се данас ових бурних догађаја из наше бокелске прошлости, ми се, у првом реду, дивимо нашим бокелским сељацима који су се голоруки дигли против моћне Аустро-Угарске царевине. Они су је били приморали да стварно капитулира и да прихвати њихове услове. Напредна југословенска и словенска штампа — а било је и других објективних гласника — величала је њихову борбу и њихове патње тако да је велики успех бокелског устанка далеко прешао границе Боке и громко одјекнуо по читавој Европи. Бока се била наједном прочула у Европи и у свим словенским крајевима. Она је не само у свом поморству него и у овом устанку написала сјајне странице своје повести. Устанак је снажно покренуо националне тежње и дао јаки замах југословенској идеји која се онда стварала. По свом великом одјеку и политичким последицама у југословенским крајевима, а посебно у Далмацији, његова стогодишњица није само бокелског него и општег југословенског значаја.

³¹⁾ Niko Luković — Uz 70 godišnjicu krivošijskog ustanka — гласник Нар. универзитета Б. К. за 1940. г. — Котор, 1940.

Summary

THE BOKELIAN UPRISING IN 1869/70

Predrag KOVAČEVIĆ

The district of Boka is located in the southern part of Dalmatia. In its past, from 1186-1371, Boka belonged to the Serbian kings of Nemanjić, later she was under the protection of the Bosnian king Tvrtko I and during the 15th century she was divided between the Venetian Republic and the Ottoman Empire. After the fall of Venice (1797) and during the turbulent period of Napoleonic wars Boka changed several political masters and eventually, after the Congress of Vienna (1814-15), the whole of Dalmatia, including Boka, was assigned to Austria. She remained an Austrian crownland till the end of the I World War (1918). It should be remembered that during the Venetian rule the people of Boka acquired a certain degree of autonomy the privilege of being exempted from military service.

In the beginning of the Austrian occupation the political authorities disregarded the acquired autonomous rights, they introduced a several colonial rule and Italian became the official language in all public affairs despite the fact that the inhabitants were Yugoslavs! The Austrian arbitrary and despotic rule provoked a general discontent and led to the first uprising of Bokelians in 1848.

The imminent cause of the second Bokelian uprising in 1869 was the introduction of the general Military Law which stipulated compulsory military service and the giving up of old national weapons. Both orders were rejected by the people. The former because it was a flagrant breach of the old privilege and the latter because it was considered a disgrace for a Bokelian to be without his personal arms. The situation became extremely tense and explosive particularly in Krivošije, a mountainous region north of Kotor and in Grbalj, Maini, Pobori and Braiči, south of Kotor. The governor of Dalmatia, general von Wagner, proclaimed immediately martial law in the whole district. He ordered gen. Dormus to crush the rising revolt, but his punitive expedition failed. Thereafter, Wagner ordered brigadier Jovanović to bring the insurgents to submission. During the battle Jovanović was personally wounded and forced to retreat to Risan. Finally, von Wagner himself undertook his third expedition with fresh and additional forces but also without any success. After these repeated failures the imperial government of Vienna removed the incompetent general Wagner from his post and appointed count general von Auersperg with full powers to crush the insurrection at any cost. However, despite his overwhelming force in manpower (he used also heavy artillery and warships) gen. Auersperg was utterly defeated. Thus, the political and military situation in Boka became very grave and owing to constant and increasing opposition in the parliament and dissent in military circles it grew to a first rate problem for the Austro-Hungarian Monarchy. Her international prestige as a great power was sinking. Consequently, emperor Francis Joseph decided to negotiate

with the insurgents. He authorised general Rodich, a Serbian, to bring the insurrection to an end. Rodich arrived immediately in Boka. He met the insurgents personally, spoke with them directly, without interpreters, and eventually accepted their conditions: suspense of the military law, free use of national arms, amnesty for all insurgents and repair of war damages. In January, 1870, he concluded a peace treaty with the insurgents in Knežlaz and in Maine. Certainly, it was a humiliating event for the dual Monarchy, but there was no other alternative.

Naturally the heroic fight of the Bokelians against overwhelming Austro-Hungarian forces was daily glorified by the Slavic press and politicians. The final victory and high morale of the Bokelians was an obvious example how to fight for liberty and national independence. This proud and irrepressible spirit finally resulted, after great military victories during the I World War, in the unity and liberation of all Yugoslavs.

Među najveće prednosti sa sistemom palenja na kremen su upotrebljavani u prošlim vekovima u našoj zemlji trošak bi ubrojiti ledenice. One su dobro poznate u svim našim muzejima i zastupljene su skoro u svim zbirkama oružja u etnografskim muzejima, gde se nalaze i primerici koji su pripadali vrlo značajnim ličnostima naše istorije. Pored toga, ledenice su korišćene u narodnom vojevanju protiv Turaka u XIX veku, kermegovačkim bulema i ustancima, u kermegovačkom ustanku. One je to uticalo da su ledenice zajedno sa perforiranim palenjem naše najkulturnije oružje, često pomislano i u narodnim pesmama.

Međutim, ni o jednom oružju ne postoji toliko različitosti mišljenja o poreklu i poreklu kao o ledenicama. Obeležavanje i nazivima podataka o njima iz XIX veka sa teritorije Crne Gore izmislilo je donosilac određenih zaključaka u pogledu teritorijalnosti i teritorije rasprostranjenosti, a koji nisu nikad konačno stali stvari. Zbog toga bih želio u ovom radu, kao prethodno, na komitetnost, da pokušam utvrditi na osnovu različitosti, svih pisanih, rukopisnih i materijalnih izvora, teritorijalnost, rasprostranjenost i različitost ovog oružja.

Назив

Најчешћи и најраспрострањенији назив za ovo oružje jeste „ledenica“. Његов је порекло Ђуро Ђурић, у Црној Гори poznatом свог boravku 1874. и 1875. godine, u radu „Istorijski nazivi da se tako-tako zovu, mala oružja sa u crnoj gori“.